

A woman with dark hair, wearing a red top, is shown from the chest up. She is holding a glowing, white, spherical object in her hands, which are positioned in front of her face. The background is dark, and the lighting is dramatic, highlighting her hands and the glowing orb. The overall mood is mysterious and ethereal.

BERÄTTA

HENNING MANKELL, *svensk författare och dramatiker bosatt i Moçambique, samtalsledare*
YVONNE VERA, *författare från Zimbabwe*

Homo narrans – den berättande människan

– Yassar Kemal, den store turkiske författaren, sade en gång att det som slutligen kommer att rädda människorna är vår förmåga att berätta historier. Jag tror att han har rätt, säger Henning Mankell, svensk författare och dramatiker bosatt i Moçambique.

Vi kallar oss ”homo sapiens”, fortsätter han, den visa människan, och det är riktigt. Men jag tror att det finns en annan definition på människan, som också kan vara riktig: ”homo narrans”, den berättande människan. Det som gör människan är det faktum att vi kan berätta historier för varandra och att vi kan lyssna. Vi kan lyssna till andra människors drömmar, rädslor, glädjeämnen och önskningsar. Det, tror jag, är en mycket viktig definition av människan.

Han minns när den sydamerikanska litteraturen exploderade i den västerländska kulturen för trettio år sedan. Nu är det dags för Afrika. Henning Mankell är övertygad om att under de kommande tio – femton åren är det kontinenten Afrika som kommer att berätta de nya historierna för oss och ge oss nya perspektiv på vad människan är. För första gången är det afrikanerna själva som kommer att berätta dessa historier. Vi kommer inte att göra det i deras ställe, och det är mycket viktigt för framtiden, menar han.

Tillsammans med honom på Bok- och Biblioteksmässan i Göteborg finns Yvonne Vera, författare från Zimbabwe, aktuell med den nyutkomna boken ”Under the Tongue”. Under sitt gemensamma samtal diskuterar de den berättande människan och de muntliga historiernas betydelse.

Henning Mankell ger oss en anekdot från sitt liv i Moçambique.

– Jag bor i Moçambique och arbetar på en teater där det ibland blir väldigt varmt, så när det är paus går du ut på gatan med en stilla förhoppning om att det ska blåsa lite och kyla ner dig. Och i länder där det blir väldigt varmt, där delar man inte bara på vattnet utan också på skuggan.

För några år sedan gick jag ut från teatern under en paus och såg två afrikanska män sitta där, och såg att det fanns plats för mig också. Jag satte mig i skuggan tillsammans med dem och lyssnade. De talade om en tredje man, som nyss hade dött. Den ene mannen sade: ”Det är mycket konstigt, förstår du. Jag var hemma hos honom och han började berätta en underbar berättelse för mig om någonting som hade hänt när han var ung, men eftersom det var en lång berättelse beslöt vi att jag skulle komma tillbaka dagen därpå, och att han skulle fortsätta då. Men dagen därpå var han död.”

Det blev tyst en stund, och jag beslöt mig för att sitta kvar på den där bänken resten av mitt liv, om nödvändigt, och vänta på den andre mannens kommentar. Slutligen sade han: ”Det är inte ett bra sätt att dö på, innan du berättat klart din historia”. Jag tycker det är väldigt vackert att säga så om en människa, säger Henning Mankell.

MÅNGA OLIKA ÖGONBLICK I DEN MUNTliga VÄRLDEN

Ännu så länge är det väldigt lite som har skrivits på den afrikanska kontinenten, här lever ju fortfarande historieberättandet. Hur ser då Yvonne Vera på de muntligt berättade historierna?

– Det finns två sätt att se på den afrikanska miljön när det gäller berättande, menar Yvonne Vera. Det är klart att jag själv som romanförfattare skriver, mina berättelser består av ord. De skrivna orden är materialet, men substansen i det berättade härstammar från vår muntliga tradition. Vi talar ju om minnen, vi talar om hur vi samlar och skyddar erfarenheter, och – vilket är ännu viktigare – hur vi kan återfinna dem, återkalla dem i minnet. Det som händer i muntliga berättelser är att historien alltid förnyas. Här finns olika redskap för att samla in och skapa en minnesbank – i motsats till en text, som är det dominerande i Väst.

För att visa på komplexiteten i den muntliga världen vill jag ge ett exempel från min egen familj. Det handlar om en kudde. Här i Sverige kan man bara gå in i ett varuhus och köpa en ejderduskudde, eller vilken kudde som helst. Men i den miljö där jag växte upp, som inte var särskilt sofistikerad, gjorde min mormor kuddar av våra gamla kläder. Alltid när du skulle göra dig av med en klänning för att den blivit för liten eller rivits sönder eller blivit fläckig så sade hon ”vi kan använda den till en kudde”. Hon samlade ihop alla dessa klädesplagg och sydde ihop dem till en påse, som man kunde använda som kudde.

Det intressanta är att man inte vet vilka slags kläder som någon annans kudde innehåller. Du vet inte, när du är på besök hos andra, vad de stuvar ner i sina kuddar; de gör en öppning och så stoppar de in och syr igen den.

När det gått en tid kunde min mormor säga ”nu är de här kuddarna smutsiga, låt oss öppna dem och tvätta kuddvaren”. Det tar en stund innan smutsen tränger ner genom kuddvaret, eftersom kudden har ett örngott över, kanske är det sex månader eller två år senare. När du öppnar den där kudden väljer alla slags klädesplagg ut, skrynkliga, förändrade och deformerade av fukt och allt möjligt. Men när du tar ut dem får du en ögonblicklig hågkomst av händelser, saker som du hade glömt. Varje klädesplagg berättar en historia. Kanske är ett fläckat av blod, efter att du varit inblandad i slagsmål, kanske rev du sönder det under lek, och så knölade du ner det i din kudde. Kanske var du på någons begravning, och eftersom du ville glömma att den här personen var död beslöt du dig för att inte ha klänningen längre utan stoppade den i kudden.

Förstår du vad jag menar? Kudden är full av minnen som väljer ut när den öppnas, och du kan börja prata om dem. Det händer för länge sedan, men har dokumenterats på det här sättet. Det är en del av en muntlig värld, som kan fånga händelser och spara dem på det här speciella sättet, utan att vi ens medvetet fattar ett beslut om att faktiskt spara minnen. Minnena blir en kombination av meningen med livet, någonting som du har i ditt undermedvetna, men som kan återupplivas och göras levande genom språket.

Jag säger inte att den här metoden, som man använder i min familj, är den bästa för att spara minnen. Inte heller tror jag att det passar för att spara ett lands minnen. Men min historia illustrerar att det finns så många olika ögonblick i den muntliga världen, där man fångar minnet och sparar det. Det kan vara genom själva språket, i språkmaterialet, dess ordspråk, dess olika förtroligheter som är lockande att fånga. Allt detta bevarar och gör det möjligt att återskapa minnet i den gemenskapen eller det samhället.

PROBLEMET MED ATT BEVARA DEN MUNTliga DIKTNINGEN

Se hur en fråga kan få en tydlig förklaring med hjälp av en berättelse, menar Henning Mankell och säger att han ska stjäla historien om kudden; den var underbar. Han fortsätter:

– Afrika ligger i världens mitt, men vi vet att den mest betydelsefulla boken, mer betydelsefull än dina och mina böcker, ännu inte har kommit ut där: ABC-boken. Jag talar om problemet med analfabetism, som man finner i Afrika. I Moçambique säger de gamla att den muntliga traditionen håller på att dö ut på grund av inflytande från utlandet. Hur viktigt tror du det är att rädda den här muntliga traditionen, och vad tror du kommer att hända med den muntliga traditionen i ditt land, Zimbabwe, i framtiden?

– Det var en mycket omfattande och svår fråga, säger Yvonne Vera. Det är så mycket som påverkar svaret på en sådan fråga, i betydelsen kulturella eller andra nödvändiga förändringar.

Att bevara den muntliga diktningen går hand i hand med den teknik som kan bevara den – en teknik som också kan förändra den muntliga diktningen. Den muntliga diktningen behöver en renhet för att överleva, vi måste bibehålla den orörd, opåverkad, för att man ska kunna fortsätta utöva denna muntliga tradition på sitt eget sätt i respektive land. Men frågan om att bevara har uppkommit, eftersom läget ser annorlunda ut idag.

Vi går mot en nationell utveckling, mot läs- och skrivkunnighet. Vi påstår till och med att detta, att kunna läsa och skriva, är ett tecken på utveckling, ett tecken på framsteg, och att vi bör uppmuntra detta. Ändå är det ett hot mot den muntliga diktningen. Med muntlig tradition menar man inte bara talet, språket, utan hela bruket av språket i allmänhet. Man hänvisar till det kulturella bruket, normer, värderingar, känslor, sätt att vara som förknippas med en viss livsstil. Men den här livsstilen har upphört, i de flesta fall på ett våldsamt sätt eftersom kolonialismen utgjorde ett våldsamt och onödigt avbrott i den afrikanska världen.

Det finns också någonting inom den muntliga traditionen som varken är bra eller acceptabelt, till och med diskutabelt. Idag har vi en förståelse för släkttraditioner, trots att många av dem innebär ett totalt förtryck av t ex kvinnan. ”Under the Tongue” – Under tungan – handlar om att det är nödvändigt för kvinnor att ha ett språk, som berättar om deras historia. Kvinnorna härstammar från en muntlig, ofta romantiserad värld som har många förklädnader och som därigenom blir omöjlig att bryta igenom.

Vi måste försöka förstå – för att fortfarande ha kvar ett band till den där gamla världen, som ändå hade sin charm – och hur ska vi ska klara det? Finns det något sätt för oss att behålla vårt arv, lämna det efter oss och veta att det fortsätter att vara i bruk i en ny värld? Det här är en svår fråga. Kanske ska vi inte glömma bort att trots all inblandning kommer en ny slags muntlig diktning fram, som också har sitt värde och ännu mer relevans förutom att den inte är ursprunglig, utan ett resultat av det nya. Nya stilar i språkliga framställningar fortsätter att komma fram, och vi bör sätta värde på dem. De är en nutida afrikansk verklighet. Annars finns risken att vi blir kvar i en slags romantik som inte kan förverkligas.

DEN ALLRA FÖRSTA BERÄTTELSEN

– En av de första berättelser jag kommer ihåg, säger Henning Mankell, är den som jag läste som mycket liten. Det var en berättelse om en katt utan svans

som bodde i Uppsala. Jag kommer ihåg att katten hette Pelle och var en mycket snäll katt, men sedan fanns det en elak katt som hette Måns. Det var första gången jag kände mig verkligen rädd. Jag var rädd för att Måns skulle dyka upp på varje ny sida. Kan du komma ihåg den där allra första berättelsen som gjorde intryck på dig?

– En sak som är fantastisk med muntlig diktning, menar Yvonne Vera, är att man kan berätta en historia om igen, och att det faktiskt är nödvändigt att berätta om den och på olika sätt varje gång. Måttet på din skicklighet är din förmåga att få den att låta annorlunda varje gång, och du utmanas att berätta den på ett nytt sätt varje gång. Nu när jag har publicerat "Under the Tongue" så förblir den som den är, jag kan inte säga att "nästa vecka publicerar jag en ny version".

I Zimbabwe har vi en författare som tycker om att berätta historier. När vi går längs gatan säger han "Yvonne, har jag berättat den där historien för dig om kvinnan som ströp sig själv?" Och du säger "ja, ja, du har berättat den där historien för mig. Är det inte den där man säger till kvinnan att om du blir biten av en orm i handen måste du snöra åt om handleden, eller om du blir biten i foten snör du åt om fotleden?" Och han säger "ja, det är den historien, har jag berättat den för dig?" och du säger "ja" och ger honom ytterligare detaljer. Då säger han "jag vill berätta den historien för dig", och du säger "men jag har just visat att du redan berättat den för mig". Och han säger "ja, men jag tycker så mycket om att berätta den där historien för dig". Och så berättar han den för dig igen, om kvinnan som blev biten i axeln av en orm och snör åt om halsen och stryper sig själv.

För att återkomma till din fråga, är det faktiskt bara en berättelse jag kommer ihåg. I övrigt har jag glömt de flesta av de historier som min mormor berättade för mig som barn. Vi har en berättelse som berättas om och om igen, nästan varje kväll. Jag får översätta nu, eftersom man har berättat den här historien för mig på ndebele.

Det är en berättelse om två djur, en hare och en leopard. Det var en kall dag och de två vandrade i skogen och sade "låt oss koka varandra så vi blir varma". De gjorde upp en stor eld och satte en stor gryta på elden och herr Leopard sade "vem hoppar i först?" och herr Hare sade "jag hoppar i först", naturligtvis, för vattnet var fortfarande kallt. Han stiger i grytan och sitter där, men efter en stund börjar han ropa "Leopard, Leopard, ta upp mig" och leoparden tar av locket och haren hoppar ur grytan och leoparden hoppar i och haren sätter på locket. Efter en stund börjar vattnet bli riktigt, riktigt varmt och leoparden säger "ta ut mig, ta ut mig" och haren tar ut honom och de fortsätter byta plats i grytan tills leoparden är i grytan och vattnet nästan kokar, och han ropar att han vill komma upp. Men istället börjar haren sjunga en sång som lyder "koka på, mitt dumma djur".

Och så är det med muntliga berättelser: När du kan berättelsen, så kan du sången. Du förväntas stämma in med historieberättaren och sjunga med, och alla vi barn kände samma sak som haren – rädslan och triumfen. Det blir en föreställning, och på slutet, då leoparden är kokt och alla benen flyter omkring i soppan, tar haren ett av benen och går genom skogen och sjunger hela historien om hur de hade beslutat koka varandra. Nu berättas hela historien igen, som en sång, ur harens synpunkt.

När jag var barn tyckte jag detta var mycket fascinerande. För det första hade den en moral, som alla fabler; att man aldrig bör sluta ett så dumt avtal. För det andra visar den hur historien berättas ur den segrandes synpunkt.

MODERSMÅL OCH FÖRSTA SPRÅK

Från historier är steget inte långt till att tala om det eller de språk man använder. Henning Mankell tittar närmare på de språk Yvonne Vera har, och konstaterar att hon har två språk, shona och engelska.

– Är shona ditt första språk och engelska ditt andra? Jag antar att shona var det första språk du lärde dig.

– Jag är inte säker på vilket språk jag lärde mig först. Ibland är det kanske bara något vi vill tro på, men vi vet inte hur våra föräldrar egentligen gjorde. Det här med modersmålet är en så komplicerad och svår sak. Shona är det språk jag förstod först som barn, men om jag säger att det är mitt modersmål antyder jag också att det är det språk som jag kan använda på det mest sofistikerade sättet, intuitivt. Eftersom min mor talade shona är det intuitivt mitt första språk, men jag tror att när man använder ordet ”modersmål” blir det ett problem, eftersom det antyder att det är vad du lärde dig vid din moders bröst, det kom in i din kropp, det är ditt språk. Men när jag var sju år gammal skickades jag till skolan och lärde mig skriva, multiplikation och division, historia och kemi – och allt det lärde jag mig på engelska.

Det var synd att jag inte fick min utbildning på shona, och jag avundas alltid sådana samhällen där de översätter allt till sitt eget språk och lär sig allt på sitt eget språk. Men det är inte möjligt att få en komplett matematikutbildning på shona, och därför är det nödvändigt att lära sig engelska för att få ett akademiskt sätt att tänka.

FINNS DET EN FRAMTID FÖR DET MUNTliga HISTORIEBERÄTTANDET?

Henning Mankell säger att i hans del av världen har den muntliga traditionen gått förlorad, och det tycker han är synd. Vad tror Yvonne Vera kommer att

hända nu när utvecklingen i de afrikanska länderna söder om Sahara går så snabbt? Kommer det muntliga historieberättandet att överleva?

– Ja, jag tror det kommer att överleva, eftersom det är så grundläggande, menar hon. Det är samma sak med det, tror jag, som med talet i västvärlden om bokens existens. Att texter gjorda på papper och med bläck kommer att tas över av datorer och Internet. Men jag tvivlar på att televisionen och alla de där sakerna kan ta över, eftersom böckerna redan har mutat in sitt område. Eller är jag naiv? Är böckerna kanske redan på väg ut, och är vi som producerar dem ett utdöende släkte?

För övrigt tror jag samma sak gäller för talet, och kan inte förstå hur det någonsin skulle kunna försvinna. Det kan förenas med andra uttrycksformer men jag tvivlar på att det kan utplånas helt och hållet. I den afrikanska världen har vi den här hybridkulturen, dvs att allt som har kommit in i vår världsdel har smält ihop till en hybridkultur. Jag tror vi måste hitta sätt för att anpassa den till andra politiska agendor. Det hör också till politik när man talar om att få tillbaka den muntliga diktningen.

AFRIKA INTRODUCERAR NYA SÄTT ATT BERÄTTA

– Jag har erfarit att det i allmänhet är skillnad på hur historier berättas i Afrika och i västvärlden, säger Henning Mankell. För att enkelt kunna förklara vad jag menar generaliserar jag nu lite. I västvärlden arbetar vi vanligtvis med en slags kronologisk ordning, ”det var en gång...” och sedan berättar man historien från början till slut. När jag däremot lyssnar på historieberättare i Moçambique hoppar de fram och tillbaka, och inte i någon kronologisk ordning. Ibland börjar man med slutet och går bakåt, eller börjar från början, går till slutet och sedan till någonting mitt i, t ex om någon som redan är död.

I Zambia finns det till exempel ett lokalt språk med ett ord för ”nu”, inget ord för framtid, och fyrtio ord för ”förut”. Jag tror att när den afrikanska litteraturen nu kommer till oss, kommer vi att få lära oss mycket om många för oss okända former av historieberättande.

Yvonne Vera menar att man i Afrika berättar historier på olika sätt. I dikter berättar man en historia och i romaner en annan, och att det finns olika förväntningar på hur en historia ska berättas.

– I romanens historia, säger hon, kan vi spåra hur de första romanerna vore sig de kom från den engelska litteraturen eller från någon annan tradition – har utvecklats och förändrats, och hur de kan förväntas bli i framtiden. Det finns regler som säger hur man ska berätta en historia. Och vi vet att romanen aldrig varit beständig, den har hela tiden uppfunnit sig själv, den är en ”nymodighet”.

Om man ser på vad en roman består av kan den innefatta många saker – diktning, vilken struktur som helst, och den är ny. Romanskrivandet i Afrika, vilket inte tog fart förrän år 1960, har lett till förändringar. Det var tydligt att den afrikanska romanen introducerade nya vedertagna former för berättandet, nya sätt att behandla språket. I det mest tydliga fallet har den till exempel introducerat ordspråk som en del av den berättande rösten i romanen. Detta var ett nytt särdrag som fördes in i romanen och dess uttryckssätt.

Romanen fortsätter att förändras, och vi vet att några av de metoder som idag finns för berättande nu påverkas av det traditionella afrikanska sättet att berätta historier. Den muntliga diktningen får inflytande på det konventionella sättet att skriva romaner. Det verkligt överraskande är hur vi, enligt vårt västerländska synsätt, börjar se att denna berättande teknik faktiskt är postmodern. Visst, vi lånar från någonting som är så traditionellt, ibland till och med hundratals år gammalt. När det sedan introduceras i det nutida ser vi det som om det skulle ligga ännu längre fram, bortom det historiska, före sin tid istället för att vara gammalt. Det gör att romanen förnyas.

Det inflytande, som till exempel afrikanska masker har haft på den konstnärliga utvecklingen hos människor som Picasso, var i själva verket en modernisering av den västerländska konsten. Man tar in de gamla, afrikanska maskerna i uppfattningen av den västerländska konsten och säger ”voilà, visst är det nytt”. Men för vilka är det nytt?

BERÄTTA NYA SAKER FÖR OSS OM MÄNNISKAN

– En av de viktigaste personerna för oss alla är en afrikanska, Scheherazade, menar Henning Mankell. Hon är åtminstone en symbol för mig. Varje natt måste hon berätta en mycket bra historia för att undvika att bli halshuggen. Du frågade huruvida vi är ett utrotningshotat släkte, vi författare, och om boken är ett uttryckssätt som håller på att dö ut.

Jag tror inte det. Vi är mycket nära år 2000, och jag är säker på att boken kommer att fortsätta vara ett mycket starkt uttryck. Jag är lycklig över att jag vet, att jag är säker på att inom de kommande tio – femton åren kommer den afrikanska litteraturen, som i så stor utsträckning är grundad på den muntliga traditionen, att ännu en gång berätta nya saker för oss om människan.

Det finns ett afrikanskt ordspråk som säger att vi har två öron och en tunga. Vi borde lyssna mer och tala mindre.